

Jugoslavenski socijalistički patriotizam

Mr MILIVOJ OREB

Patriotizam se najčešće definira kao ljubav prema domovini. Ovakva definicija patriotizma sugerira da se pod njim podrazumijeva visoki stupanj emocionalnog odnosa ljudi prema dijelu svijeta kome pripadaju, jer je emocionalna povezanost s domovinom primarni (ishodišni) sadržaj patriotske svijesti. On se ipak ne može reducirati samo na emocionalnu komponentu, a da se bitno ne osiromaši njegova sadržina. Patriotizam mora sadržavati i stanoviti pozitivni racionalni odnos prema domovini kao vrhunskoj moralnoj vrijednosti. U etnički složenim državama, koje su federativno organizirane, kao što je naša zemlja, domovina je po svom ustrojstvu uža i šira, pa je patriotizam slojevit i u biti jedinstven (jedinstvo različitog).

Socijalistički patriotizam je dijalektička sinteza tradicionalnih formi patriotske svijesti i novih društvenih sadržaja, koji protivurječno nastaju u prelaznoj epohi od klasnog ka besklasnom društvu. Jugoslavenski patriotizam u svom određenju ima sve osobenosti patriotizma i socijalističkog patriotizma, međutim, ima i neke svoje posebnosti. Prva je u tome što historijski nije bio, a po svemu sudeći ne može ni biti etnički monotip. Bratstvo i jedinstvo su po smislu u povijesnoj genezi sinonim za jugoslavenski socijalistički patriotizam. Druga posebnost jugoslavenskog patriotizma je velika disproporcija u ukupnom društvenom razvoju jugoslavenskih naroda i narodnosti, koja je najvećim dijelom nasljeđena, a dijelom posljedica birokratskog voluntarizma u sferi ekonomskog razvoja poslije rata.

Patriotizam, kao i svaku drugu svijest, treba izgrađivati i njegovati, što mora da bude stalna briga cijelog društva. Briga za njegovanje patriotizma u oružanim snagama je još naglašenija, jer je patriotizam bitna pretpostavka za njihovo normalno funkcioniranje.

ZNAČAJ RAZMATRANJA

Nije potrebno posebno naglašavati da patriotizam, uostalom, kao i svaka druga svijest, ne može nastajati samo spontanom djelovanjem stanovite prirodne i društvene okoline na pojedince i društvene grupe. Patriotizam treba izgrađivati i njegovati. Stoga se problem patriotizma najčešće razmatra s pedagoškog aspekta. To je razumljivo tim više, jer je odgoj u patriotskom duhu, prije svega mladih

naraštaja, esencijalna potreba razvijanja njihova socijabiliteta, pa mora biti i stalna briga cijelog društva od obitelji preko škole do cijele društvene zajednice. Briga za njegovanje patriotizma je u JNA i oružanim snagama u cjelini još naglašenija i u izvjesnom smislu nadilazi njegove edukativne dimenzije, jer je patriotizam bitna pretpostavka za njihovo normalno funkcioniranje. Temeljni cilj i zadatak oružanih snaga jeste odbrana državnog i društvenog suvereniteta i integriteta zemlje, pa je patriotizam u samom fokusu njihovih djelatnosti, a svaka sociopatološka pojava u ovoj sferi društvene svijesti i ponašanja uvijek ima neposredne kontraproduktivne efekte.

Integracioni procesi u suvremenom svijetu (ekonomski, kulturni, pa i politički), zatim prerastanje socijalizma u svjetski proces i stalno jačanje ideje ravnopravnosti i miroljubive koegzistencije u međunarodnoj zajednici otvaraju mogućnosti za nove pojave u razvoju odnosa pojedinaca i društvenih grupa prema domovini.

Prije svega, stvaraju se uvjeti za postepeno prevladavanje ekonomskih, političkih i ideoloških razloga i pritisaka koji su u prošlosti često, a i danas još uvijek dovode do odvajanja ljudi od zavičaja i rodne domovine i njihova pretvaranja u apatride ili »ubacivanja« u asimilatorske »mlinove« drugih, po pravilu većih i razvijenijih naroda. Bez obzira da li se u ovim »mlinovima« ili u »loncima« asimilacija vrši kao prirodni proces ili nasilno nas mora posebno brinuti sudbina naše ekonomske emigracije širom svijeta, a posebno njenih potomaka bar do druge generacije. Treba očekivati da će se smanjivati uticaj i u biti istih uzroka koji potiču pojavu pragmatističkog odnosa prema domovini i svojevrsnog relativiziranja patriotizma prema načelu: *ubi bene, ibi patria* (gdje je dobro, tamo je i domovina).

Proces koji se već počeo odvijati ne teče ravnomjerno i prividno je kontradiktoran. Izgleda kao da su odvojene pojave, s jedne strane, poboljšavanja socijalnog, kulturnog i političkog položaja ljudi i smanjivanja slučajeva marginalizacije etničkih grupa i socijalnih slojeva unutar društvenih zajednica i, s druge, pojava sve većeg ekonomskog, kulturnog i političkog zbližavanja zemalja i kontinenata, jer prva pojava dovodi do spontanog i svjesnog porasta pozitivnog raspoloženja i opredjeljivanja prema domovini, a druga do suvremene afirmacije internacionalizma i kosmopolitizma. U prošlosti (a i danas ima sličnih tendencija gdje

god su stari odnosi ostali u biti neprevladani) ovi procesi su doista dovodili do polarizacije, pa i dileme: ili patriotizam ili internacionalizam, odnosno kosmopolitizam. U stvari, već danas se radi o dvije strane jedne iste pojave: novi sadržaji patriotizma i novi sadržaji internacionalizma i kosmopolitizma međusobno se uvjetuju. Razumije se da ovi procesi nisu dovršeni, oni su u toku, bolje rečeno na početku i njihov rasplet je još daleko od Marksova predviđanja u »Manifestu« da će s padom klasnih suprotnosti pasti i suprotnosti među narodima. Međutim, nada da će procesi progresivnog mijenjanja unutarnjih odnosa u društvenim zajednicama i među njima biti trajni (uz neizbježna odstupanja) i da će se sve više produbljivati, danas postaje sve realnija. Sa stanovišta teme bitno je saznanje da u njima domovina ne iščezava. Ona se sve više afirmira kao pretpostavka slobodnog i demokratskog planetarnog povezivanja ljudi i naroda. Nesretne okolnosti do kojih neizbježno dolazi u integracijama zasnovanim na dominaciji i neravnopravnosti opterećuju patriotizam ksenofobičnim zatvaranjem prema svijetu, fetišizmom i iracionalnim nabojeima. Najgore je kad se mjera ljubavi prema svojoj domovini, određuje stupnjem mržnje prema drugima. Ako bi nešto trebalo što prije mijenjati, u interesu budućnosti svijeta, onda su to baš takve okolnosti i takva svijest i ponašanje.

Jugoslavija, kao nesvrstana zemlja i socijalistička samoupravna zajednica utemeljena na ravnopravnosti naroda i narodnosti, bez obzira na trenutnu situaciju u kojoj i mnogi progresivni trendovi dobijaju obrnuti tok, ostaje izvor inspiracije za najprogresivnija rješenja. Bila bi prava historijska šteta ako se takva šansa olako propusti. Za nas i za svijet. Za ugled SFRJ, ali i za njenu obrambenu snagu.

PATRIOTIZAM I DOMOVINA

Patriotizam se najčešće definira kao ljubav prema domovini. Ovakva definicija patriotizma sugerira da se pod njim podrazumijeva visoki stupanj emocionalnog odnosa ljudi prema dijelu svijeta kome pripadaju, jer je emocionalna povezanost s domovinom primarni (ishodišni) sadržaj patriotske svijesti. Doista ne može biti patriotizma bez određenog emocionalnog naboja, koji je pretpostavka za njegovo pojavljivanje, ali i trajna konstitutivna komponenta

svakog oblika patriotske svijesti, pa prema tome i socijalističkog patriotizma. Patriotizam se ipak ne može reducirati samo na emocionalnu komponentu, a da se pri tom bitno ne osiromaši njegova sadržina. On mora sadržavati i stanoviti pozitivni racionalni odnos prema domovini kao, prije svega, vrhunskoj moralnoj vrijednosti. Naravno o patriotizmu se ne može cjelovitije raspravljati ako se ne definira pojava na koju se odnosi.

Što je zapravo domovina?

Da li je to samo zemlja gdje nam je dom ili gdje smo rođeni (po tome su nastale riječi rodoljub i rodoljublje) i u kojoj živimo i živjeli su naši preci (na takvo značenje upućuje latinska riječ *patria* iz koje je izveden termin patriotizam i naša riječ otadžbina).

Sigurno je da je zajedničko porijeklo kroz historiju gubilo krvnosrodnički smisao i postajalo kulturnim simbolom za sve šire ljudske zajednice. Pojam domovina je, stoga, širi od terminâ koji se koriste za njeno označavanje. Domovina je danas konkretna ekološka, društvena, kulturna i politička (državna) zajednica, dio svijeta s kojim smo sudbinski povezani, u kome su naši korijeni (tradicija) i u kome ostvarujemo najveći dio svojih životnih potreba i uz koji vezujemo svoju vlastitu i budućnost svojih potomaka.

Domovina je *zajednica* vrlo bliska tipu zajednice kakvu je klasično definirao poznati sociolog Ferdinand Tönnies (Tenis):

»Teorija društva konstruira jedan skup ljudi koji, kao u zajednici, miroljubivo žive jedan pored drugog... i dok u zajednici ostaju povezani uprkos svim faktorima razdvajanja, dotle u društvu ostaju razdvojeni uprkos svim faktorima povezivanja«.¹

Tenisova definicija se odnosi prije svega na krvnosrodničke i nešto šire zajednice. Doduše i on sam i drugi sociolozi proširivali su njene granice. Ona se može odnositi i na domovinu kao zajednicu u kojoj ljudi ostaju stabilno povezani i pored svih faktora razdvajanja. Stoga je patriotizam prije svega *veoma otvoren odnos*. Jednu istu zajednicu mogu smatrati svojom domovinom pripadnici najrazličitijih profesija, društvenih slojeva, klasa, pa i etničkih grupa. I seljak i građanin, proleter i buržuj, radnik i inženjer, nepismeni i akademik i pored svih razlika mogu imati

¹ Citirano prema Ferdinand Tönnies, *Teorija o društvu*, »Vuk Karadžić«, Beograd, 1969. god.

istu patriotsku svijest. Na primjer, mi kažemo da je socijalna i politička platforma naše narodnooslobodilačke borbe bila veoma široka, jer je uključivala ne samo radnike i neke slojeve seoske i gradske sirotinje, nego sve patriote – spremne da je prihvate – bez obzira na njihovu socijalnu, vjersku, ideološku ili neku drugu pripadnost.

Isti činioци koji utiču na otvorenost patriotizma, uvjetuju da je patriotizam i vrlo *kohezivan društveni odnos*.

Patriotizam može ublažavati unutrašnje socijalne i druge potrebe, naročito ukoliko domovini zaprijeti vanjska opasnost. U nas se često javno isticalo da je naša zemlja najjedinstvenija kad je ugrožena izvana, kao što je to bilo, recimo, 1948. i 1953. godine, i sl. To je, naravno, tačno, ali to nije slučaj samo s našom zemljom, niti smo mi tu pojavu prvi zapazili. O tome je u svojoj »Politici« pisao još Aristotel, imajući u vidu ponašanje starih grčkih polisa.

Kohezivna snaga patriotizma nije bezgranična. Nju mogu prerasti unutrašnje društvene proturječnosti kad dostignu razinu otvorenog društvenog konflikta.

Po tipu domovina je najbliža etničkim zajednicama (na koje se još više može odnositi Tenisova definicija). Razlika je u tome što može biti uža i šira od njih, dakle, što se s njima može, ali ne mora poklapati. Zapravo, danas gotovo da i nema čistih etničkih zajednica. Zbog velike sličnosti često se domovina izjednačava s etničkom zajednicom. Na primjer, čuveni stav iz »Manifesta« da proleter i nemaju svoje domovine pogrešno se tumači, kao da je proletarijat anacionalan. Slično se govori i o buržoazijama u nekim zemljama, pa i našoj u drugom svjetskom ratu. One se tada nisu ponašale anacionalno, nego apatridno i antipatriotski.

U etnički složenim državama, koje su federativno organizirane, kao što je naša zemlja, domovina je po svom ustrojstvu uža i šira, pa je i patriotizam slojevit. Slojeviti patriotizam, koji je u biti jedinstven (jedinstvo različitog) nije isto što i ambivalentni patriotizam. Oduvijek je bilo, a danas sve više ima pojava da se pored rodne stiče i druga domovina. Ta pojava sticanja dviju domovina nema veze s apatridnošću (gubitkom domovine), jer patriotizam postoji lako je podijeljen, ali ni sa slojevitim patriotizmom, jer on nije podijeljen, nego je jedinstven.

Patriotizam nije identičan ni s državljanstvom, baš kao što se domovina ne poklapa s državom (osim s njenim granicama), jer je on pretežno moralna, a ne državno-pravna

kategorija. Patriotizam je, prije svega, dobrovoljni unutar-nji, a ne izvana pravno sankcionirani obavezni odnos. Stoga on sobom ne donosi nikakva prava i privilegije, nego samo osjećanje i svijest o moralnoj dužnosti prema domovini.

Činjenica da se patriotizam ne može iznuditi i nametnuti upućuje na zaključak da patriotizam nije i ne može biti socijalno indiferentna pojava, niti ljubav koja bi bila društveno neutralna, odnosno koja ne bi imala veoma konkretnu društvenu sadržinu. Teško je povjerovati da, recimo, trajno socijalno marginalizirane grupe i pojedinci mogu razviti patriotska osjećanja prema društvu u kome imaju takav status. Shvatanje patriotizma kao apstraktne pojave je formalističko i jednostrano, pa je s marksističkog stajališta neprihvatljivo. Patriotizam može biti samo konkretan pozitivan odnos prema zbiljskoj domovini kao konkretnoj historijskoj zajednici. Jugoslavenski socijalistički patriotizam je, prema tome, pozitivan odnos prema ovoj i ovakvoj Jugoslaviji, koja je stvorena u socijalističkoj revoluciji na principima istaknutim u Odlukama Drugog zasjedanja AVNOJ-a i razvijenim u izgradnji socijalističkih društvenih odnosa.

PATRIOTIZAM I SOCIJALIZAM

Ima mjesta za postavljanje pitanja zašto se uopće govori o »socijalističkom patriotizmu«. Nije li i ova sintagma vještačka kao i neke druge njoj slične, kao što su »socijalistička država« ili »socijalistička nacija« i sl.

Isticanje atributa »socijalistički«, kada je u pitanju sudbina patriotizma u socijalizmu ima, međutim, opravdanja između ostalog i zato, jer se dugo, ne bez razloga, smatralo da se socijalizam, pa i marksističke provenijencije, negativno odnosi prema svakom patriotizmu kao fenomenu iskrivljene ideolojske svijesti.

Rani socijalizam nije bio prijateljski raspoložen prema patriotizmu, jer je kao opoziciona i manjinska ideja i pokret prirodno težio međunarodnom povezivanju i ujedinjavanju proletarijata svih zemalja kako bi popravio nepovoljnu situaciju u pogledu odnosa snaga unutar domovine s obzirom na to da je buržoazija tada bila neosporna dominantna društvena snaga i kao takva nosilac patriotske svi-

jesti. Pored toga, proletarijat je do pred kraj 19. stoljeća još bio klasa faktički »odgurnuta od društva« i stavljena u poziciju u kojoj nije mogla izgubiti domovinu jer je zapravo nije ni imala.

Kasnije je komunistička internacionala isticala, također s razlogom, kao jedan od glavnih argumenata u kritici Druge internacionale njeno padanje na pozicije »socijalpatriotizma« i »socijalšovinizma« (Lenjinovi termini) uoči prvog svjetskog rata, u toku i poslije njega. Na ovakvo shvaćanje o odnosu komunističkog pokreta prema patriotizmu odlučujuće je uticao i dogmatski stav u Trećoj internacionali, poslije Lenjina, o jednom putu u socijalizam i monolitizmu pokreta, koji je time proleterijski internacionalizam izravno suprotstavio svakom patriotizmu osim sovjetskog. Sve se to događalo u vrijeme kada proletarijat nije više bio u manjini, nego je bar u razvijenim kapitalističkim zemljama postao većinska klasa i stekao klasnom borbom i promijenjenim društvenim okolnostima sasvim drukčiji socijalni, politički i kulturni položaj u društvu od onoga kakav je imao do pred kraj prošlog stoljeća, pa i mogućnost da svojim organiziranim pokretom utiče na sudbinu svoje vlastite zemlje.

Stanoviti značaj u ovom pogledu može imati i činjenica da je većina mislilaca i vođa socijalističkog pokreta bila prinuđivana da privremeno ili čak i stalno živi u emigraciji i da tako bude i sama »odgurnuta« od domovine, a to se onda moralo na neki način odraziti, makar i podsvijesno, na njihove poglede na patriotizam.

Sintagma »socijalistički patriotizam« ima, dakle, smisla već i radi toga što ukazuje na to da suvremeni socijalizam nije apriorno protiv svakog patriotizma i da socijalistički internacionalizam nije nužno nepatriotski, već da u suvremenim uvjetima u kojima se socijalizam različitim putevima probija kao planetarni proces, mora uvažavati patriotizam, čak i kao svoje vlastito ishodište.

Eventualna zamjena naziva »socijalistički patriotizam« s nazivom »proleterijski patriotizam« ne dolazi u obzir, jer patriotizam, kao veoma otvoreni odnos prema društvenoj zajednici nije neposredno klasno determiniran.

Drugi razlog za afirmaciju socijalističkog patriotizma je mnogo važniji, jer se odnosi na mogućnost pozitivnog određivanja njegova socijalnog sadržaja za koji se pretpostav-

lja da je kao društveni totalitet bogatiji i napredniji od društvenih sadržaja ranijih oblika patriotske svijesti.

Društvenu sadržinu socijalističkog patriotizma, razumije se, ne treba ocjenjivati kao već dovršenu pojavu, nego kao proces u kojemu se nešto već ostvarilo, a mnogo toga još ostaje kao željena, ali još neostvarena mogućnost. Međutim, i ono još neostvareno, a što je postalo dijelom kolektivne svijesti jedne društvene zajednice, također je materijalna snaga s kojom treba računati i nikako ne zaslužuje potcjenjivački i ignorantski odnos na koji, na žalost, nerijetko nailazi i u samom socijalističkom pokretu.

Koliko veliku objektivnu materijalnu moć može imati nada u mogućnost boljeg društvenog uređenja kad do nje ljudi dođu pokazuju slijedeće Titove riječi:

»Borba protiv okupatora mogla je biti uspješna samo u tom slučaju ako u njoj učestvuju svi narodi Jugoslavije. A da bi u borbi učestvovali svi narodi, oni su, razumije se, morali *unaprijed znati* kakva će biti njihova sudbina poslije istjerivanja okupatora. Dalje, ni radnici, ni seljaci, ni narodna napredna inteligencija ne bi dobrovoljno išli u borbu, da tamo umiru i podnose najveća stradanja, *a da unaprijed ne znaju* da će ta borba donijeti *ново, праведније друштвено уређење*«² (sve podvukao: O.M.).

Veću privlačnost domovine u socijalizmu trebalo je očekivati prije svega zato što su u njenu stvaranju neposredno učestvovali najširi slojevi naroda, bar isto toliko kao i u svim drugim velikim narodnim revolucijama. Tu činjenicu ne mogu potamniti ni eventualna kasnija loša iskustva. Nju svakako najintenzivnije doživljavaju generacije pionira, ali ona ostaje u povjesnom pamćenju i drugih generacija kao značajna odrednica njihove patriotske svijesti.

Socijalističko društvo proklamira stvaranje socijalnih, ekonomskih, političkih i kulturnih pretpostavki za veće ljudske slobode, više bratstva i ravnopravnosti među ljudima i narodima, za postepeno ukidanje klasnih nejednakosti, pa i od društva osamostaljenih i otuđenih oblika i centara društvene moći.

Međutim, stvaranje uvjeta za nešto novo nikada ne može mimoći stanoviti, manji ili veći, raskorak između zamišljenog (idealnog) i onoga što se sticajem raznih okolnosti razvije. Ako pri tome dođe do bržeg i dosljednijeg

² Josip Broz Tito, *Vojna djela*, knj. II, Vojnoizdavački zavod, Beograd, 1978, str. 203.

ostvarivanja proklamovanih ideala otvara se širi prostor za smanjivanje socijalnih napetosti i povećanje socijalne homogenizacije društvene zajednice što ima povoljan uticaj na razvoj patriotizma. Ali, događa se i obrnuto. Očekivane i neočekivane zastoje i teškoće prate pojave različitih društvenih sukoba i razočarenja. Naravno one mogu biti utoliko ozbiljnije ukoliko su više izraz egzistencijalne socijalne ugroženosti radničke klase kao proklamirane vladajuće društvene klase u socijalizmu. Premda je odnos između socijalne napetosti i homogenizacije društvene zajednice po pravilu obrnuto proporcionalan, a odnos između homogenizacije društvene zajednice i patriotizma direktno proporcionalan ne uspostavlja se automatski tako da bi svaka aktualna društvena promjena izazvala jednaku promjenu u patriotskoj svijesti i ponašanju. Naprotiv, ovaj odnos je vrlo složen. Patriotizam, zbog svoje otvorenosti i okrenutosti prema cjelini društvenih vrijednosti, ima veću relativnu samostalnost u odnosu na aktualne okolnosti, pa je i manje podložan uticajima trenutnih problema svakodnevnog života od, recimo, političkog raspoloženja.

Socijalistički patriotizam je, dakle, dijalektička sinteza tradicionalnih formi patriotske svijesti i novih društvenih sadržaja koji proturječno nastaju u prelaznoj epohi od klasnog ka besklasnom društvu.

Ranije je ukazano na jednostranost formalističkog shvatanja patriotizma kao apstraktne »platonске« ljubavi prema domovini bez obzira kakvo će biti njeno društveno uređenje. Sada je potrebno upozoriti i na drugu jednostranost prema kojoj se socijalistički patriotizam teorijski i praktički određuje samo s obzirom na novi društveni sadržaj (koji je najčešće i ponajviše tek u rađanju), a da se ishitreno i neozbiljno umanjuje značaj, pa i potpuno odbacuju njegovi tradicionalni okviri (kao što je činjeno u kineskoj tzv. kulturnoj revoluciji i njenim svojevrsnim odjecima u sličnim kretanjima u Albaniji i Kampučiji). Prave posljedice ovakve redukcije patriotizma su prije svega u slabljenju njegova intenziteta. I, kada se opet pojavi potreba za patriotskim okupljanjem masa, bilo zbog vanjske opasnosti ili zbog unutarnjih teškoća, pragmatistički se, radi što bržeg efekta, prizivaju upravo njegovi najisključiviji i socijalizmu najneprimjereniji naboji, kao što su strasti i mržnja, koje je kasnije, nakon upotrebe, poput svih drugih dozvanih aveti prošlosti, vrlo teško racionalno kontro-

lirati. Rezultati dobijeni ovakvim postupkom su prolazni i nanose neusporedivo više štete razvoju socijalističkih društvenih odnosa i socijalističke svijesti.

POSEBNOSTI JUGOSLAVENSKOG SOCIJALISTIČKOG PATRIOTIZMA

Ni »jugoslavenski socijalistički patriotizam« nije prošao bez terminološkog osporavanja. Njega ne priznaju, najprije, oni koji poriču mogućnost bilo kakvog socijalističkog patriotizma, a zatim oni koji iz raznih razloga dovode u pitanje autentičnost mogućnosti bilo kakve jugoslavenske društvene i državne sinteze. Zanimljivo je podsjetiti se da su neki svojevremeno insistirali da se naš patriotizam nazove samo socijalističkim, bez atributa »jugoslavenski«. To doista nema i ne može imati smisla, naprosto stoga što socijalistički patriotizam uopće ne postoji izvan svojih konkretnih historijskih oblika, pogotovo ako se u poimanje socijalizma kao svjetskog procesa unese njegova bitna pretpostavka: pluralizam puteva.

Sve što je rečeno o patriotizmu i socijalističkom patriotizmu odnosi se i na jugoslavenski socijalistički patriotizam, koji, međutim, ima i neke svoje posebnosti.

Prva posebnost jugoslavenskog socijalističkog patriotizma je u tome što historijski nije bio, a po svemu sudeći ne može ni biti etnički monotipan. Istini za volju etnički pluralizam se češće doživljavao kao prepreka, nego kao poticaj razvoju ideje jugoslavenstva i jugoslavenskog socijalističkog patriotizma. Stoga je, naročito u prošlosti, bilo više pokušaja da se etnički pluralizam prikrije ili naprosto ne prizna. Zapravo je priznanje mogućnosti jugoslavenskog socijalističkog patriotizma u uvjetima etničkog pluralizma definitivno prevagnulo tek u našem NOR-u i socijalističkoj revoluciji. Pitanje o eventualnim prednostima etnički monotipnog ili pluralističkog patriotizma i na akademskoj razini ne bi moglo dobiti jednoznačan odgovor. Vjerojatno prvi, bar u ovom smislu, izaziva manje problema, ali drugi nameće izazove za koje treba naći najadekvatnije odgovore i u tom pravcu usmjeravati cjelokupni društveni razvoj. Za nas to, naravno, ne može biti samo akademsko pitanje, jer Jugoslavija je takva kakva jest: etnički, vjerski, ekonomski, kulturno itd. pluralistička i stvar je u političkim strategi-

jama, u sposobnosti i spremnosti za demokratske ideje i rješenja, odnosno u nesposobnosti za takve ideje i takva rješenja, a od toga u najvećoj mjeri ovisi sudbina socijalizma u Jugoslaviji i sudbina Jugoslavije kao državne zajednice jugoslavenskih naroda i narodnosti, a time svakako i patriotske svijesti u njenu totalitetu.

Ideja o etnički integralnom jugoslavenstvu rano se javila u romantičarskom obliku (»troimeni narod«, »trolepmenski narod« i slično). Ona je bila bitno ograničena, jer nije obuhvatala sve jugoslavenske etnički bliske narode i narodnosti a da se i ne govori o etnički nesrodnim narodnostima i utopistička, jer nije vodila računa o faktičkim historijski nastalim razlikama među njima.

Politička verzija ove ideje još je i asimilatorska, jer političkim pritiscima (u tome je prednjačila među dva svjetska rata zloglasna »Organizacija jugoslavenskih nacionalista« poznatija po kratici ORJUNA) želi ostvariti svoj ideal – jedna država, jedna nacija, jedan jezik itd. Pored toga, ona je i izrazito nedemokratska jer je ideološki oblik političkog unitarizma (unitarističkog uređenja države), pa i nacionalnog hegemonizma.

Suvremena ideja o jugoslavenskoj naciji, kao novoj etničkoj posebnosti, ne rješava problem već ga čini još složenijim. Jugoslavija je i bez ove ideje etnički najsloženija mala socijalistička zemlja na svijetu.

Sve ove ideje su faktički surogati za zbiljski život i stoga ne mogu imati budućnost.

Sasvim druga stvar je s tendencijom neetničkog jugoslavenstva, jer je ona izraz prirodnog procesa pojedinačnog prevladavanja etničkih posebnosti iako ostaje prema njima idejno tolerantna i politički neagresivna nečim ne dovodi u pitanje jugoslavenski socijalistički patriotizam i njegove društvene temelje.

Već je bilo govora o tome da etnički pluralizam sam po sebi ne može biti prepreka patriotizmu. Štaviše, posredstvom nacionalne ravnopravnosti moguće je ostvarenje bratstva i jedinstva i u etnički najsloženijoj društvenoj zajednici. Sudbinska povezanost, jedinstvo društvenog i političkog sistema, zajednički interesi i potrebe i njihova stalna demokratska sinteza, ekonomska, politička i kulturna integracija do koje neizbježno dolazi u zajedničkom životu, jedinstveni sistem obrane zemlje, nesvrstani položaj zemlje u međunarodnoj zajednici, itd. daju jugoslavenskom so-

cijalističkom patriotizmu nove trajne kvalitete, ali dolazi i do koncentričnog prenošenja karakteristika zajednice u smislu koji joj je dao Ferdinand Tenis od zavičaja preko užih do najšire jugoslavenske domovine. Bratstvo i jedinstvo, koje je po smislu i povjesnoj genezi sinonim za jugoslavenski socijalistički patriotizam ima dva temeljna i neodvojiva principa: univerzalnost (mora se odnositi na sve narode i narodnosti bez izuzetka) i ravnopravnost, koja se dinamički razvija i obuhvata cjelinu društvenog života.

O univerzalnosti i ravnopravnosti, kao temeljnim principima bratstva i jedinstva, odnosno jugoslavenskog socijalističkog patriotizma najviše, najcjelovitije i najdublje je govorio i pisao Tito, koji je inače najzaslužniji za afirmaciju ove ideje u svim fazama razvoja naše revolucije. Na sebi svojstven jezgrovit i slikovit način, on je 1978. godine rekao:

»Nikada nisam bio opterećen time kojoj nacionalnosti pripadam. Bio sam komunista i ostao kao takav. Volim svoju zemlju, volim sve narode i narodnosti u Jugoslaviji. Sve! I ne može biti u Jugoslaviji naroda koji, ako sam želi da bude sretan, ne bi volio druge narode. Narod koji ne voli druge, ne može biti sretan. Takav bi težio samo dominaciji i time stvarao razdor«. ³

Ideja bratstva i jedinstva nikada nije u Titovu djelu imala površni folklorni značaj, niti mu je služila kao taktička parola sračunata na demagoški efekt, nego je uvijek sadržavala najdublji revolucionarni i humanistički smisao.

Druga posebnost jugoslavenskog socijalističkog patriotizma je velika disproporcija u ukupnom društvenom razvoju jugoslavenskih naroda i narodnosti, koja je najvećim dijelom nasljeđena, a dijelom posljedica birokratskog voluntarizma u sferi ekonomskog razvoja poslije rata. Ovdje nije riječ o etničkim, kulturnim, vjerskim i drugim razlikama o čemu je raspravljano u prethodnom pitanju, nego o nejednakom društvenom položaju naroda i narodnosti što predstavlja stalno otvorenu mogućnost za njihova različita konfrontiranja i sukobljavanja.

Nejednakost, prije svega u ekonomskom položaju, nije doduše sama po sebi ni faktor integracije, ni faktor dezintegracije, ali ona to uvijek može biti i stoga je vrlo relevantna kada su u pitanju stanje i razvojne mogućnosti pat-

³ Josip Broz Tito, zdravica u Jablanici 1978, *Govori 1978*, »Borba« 1979.

riotske svijesti. Šta će ona biti zavisi od toga koliko se i kako se prevladava. Cijeli svijet je suočen, kako se to danas kaže, s nejednakostima između sjevera i juga. Svjetski i naš problem je da se stvore demokratski uvjeti – puna ravnopravnost, međusobno uvažavanje i solidarnost – u prevladavanju ove situacije. Ako se ovakvi uvjeti stvore i održavaju akcija na uklanjanju nejednakog položaja može snažno zbližavati narode i narodnosti, ali i obrnuto, ako dođe do poremećaja u odnosima između razvijenih i manje razvijenih i izostajanja dobre volje da se faktori poremećaja otklanjaju vrlo brzo nastupaju sile dezintegracije i destrukcije i onoga do čega se već došlo.

Naše bratstvo i jedinstvo postavljeno je na najdemokratskijim principima i u tom smislu može poslužiti kao uzor za uređenje međusobnih odnosa naroda i narodnosti u jedinstvenoj domovini, ali oni mogu biti dovedeni u pitanje ako se ne ostvaruju u svakodnevnom zbiljskom životu, a naročito u sferi prevladavanja ekonomskih neravnopravnosti.

IDEJNI FAKTORI DEZINTEGRACIJE

Kao idejne faktore dezintegracije etnički složene zajednice, koja je uz to opterećena nejednakim ekonomskim položajem njenih dijelova, ko što je slučaj s našom zemljom, treba izdvojiti one koji, po svojoj prirodi, mogu i sami faktički ili samo formalno koheziono djelovati, ali razumije se u alternativnom smislu. Jedna se integracija može uspješno razgrađivati samo drugom koja je po kohezionim mogućnostima bar približno ravna njoj. Tako se integracija utemeljena na ravnopravnosti može dovoditi u pitanje i dekomponirati integracijom koja se temelji na nekom drugom suprotnom principu koji je, međutim, i sam dovoljno koheziono potentan. Sigurno je da u sadašnjem momentu okupljanje oko ideje bratstva i jedinstva, koja podrazumijeva etnički pluralizam i ravnopravnost, najjače ugrožavaju okupljanja na nacionalnoj i vjerskoj odnosno na nacionalno-vjerskoj osnovi i oko ideje monolitizma.

U odnosu na etnički složenu zajednicu, nacionalizam može najjače centrifugalno djelovati, jer se na nacionalnoj osnovi mogu okupiti pripadnici svih društvenih slojeva čak i oko najkonzervativnijih političkih i ideoloških programa.

Ako se uspije pokrenuti i održavati psihozu ugroženosti nacije relativno lako se pokrene lavina koja obično počinje fetišizacijom etničke mitologije i ideološkim racionalizacijama navodnih posebnih prirodnih i historijskih prava i uloge jedne nacije u odnosu na druge. U tom procesu razvija se i negativni nacionalistički patriotizam (a njemu može biti sličan i tzv. lokal-patriotizam) čija, u biti sociopatološka, koheziona moć može dobiti zastrašujuće razmjere.

Mnogi smatraju da je monolitizam radikalno jedinstvo što je naravno samo privid, jer se u stvari radi o vulgarnom birokratskom formalističkom poopćavanju svake posebnosti koja na bilo koji način odstupa od totalitarnog i hijerarhijskog modela društvene organizacije.

Težnjom da se potisnu i unificiraju etničke razlike, odnosno ukine etnički pluralizam, monolitizam ne može riješiti nacionalne proturječnosti. U najboljem slučaju može ih samo prigušivati čime se stvara situacija da se one nago milavaju i s vremena na vrijeme konfrontiraju u incidentnim oblicima.

Suvremeni oblik monolitizma je ideja o etnički monotipnoj socijalističkoj državi, koja tako treba da postane etnički »čista«. Kakve tragične posljedice mogu imati ovakva etnička »čišćenja« pokazuje aktualna situacija u mnogim socijalističkim zemljama, pa i u nas u dugogodišnjem razvoju kosovske drame.

Monolitizam je završio kao što se najčešće događa s nedemokratskom svijesću i praksom. Počeo je s osporavanjem nacionalnog u ime apstraktno klasnog, a završio je kao apologija državnog nacionalizma u kome nema više ni karikature klasnog interesa radničke klase.

Povjesni smisao federativnog uređenja Jugoslavije je, između ostalog, i u demokratskom rješavanju nacionalnog pitanja. Rješavanje nacionalnog pitanja, koje nije i ne može biti samo jednokratni politički čin, nego je proces ostvarivanja sve punije ravnopravnosti kao bitne pretpostavke ljudske slobode može samo koheziono djelovati na jugoslavensku zajednicu. Jugoslavenski federalizam i jeste državni oblik jedinstva različitog i ne može biti drukčiji a da pri tom ne bi dovodio u pitanje socijalističko samoupravljanje kao temeljni društveni odnos. Socijalističko samoupravljanje je u biti također jedinstvo različitoga, jer je i samo demokratska sinteza pluralizma društvenih interesa. Ideološki

I politički monolitizam je izraz birokratsko-etatističkog modela društvenog uređenja i kao takav je inkompatibilan i suprotan društvenom biću naše zajednice. U stvari, kritičko osporavanje ideje i prakse monolitizma ne čini se samo radi obrane demokracije i samoupravljanja i avnojevskih temelja Jugoslavije od birokratskog etatizma i totalitarizma, nego i radi afirmacije faktičkog jedinstva koje, kako pokazuje historijsko iskustvo, nije moguće drukčije nego kao demokratska sinteza posebnosti – i etničkog i društvenog pluralizma – pri čemu je podjednako istinito da nema bratstva bez jedinstva baš kao ni jedinstva bez bratstva. Jedno bez drugoga bi bila lažna alternativa.

SUMMARY

YUGOSLAV SOCIALISTIC PATRIOTISM

Patriotism is usually defined as the love towards one's own homeland. Such definition suggests that it implies a high level of emotional relationship of men towards the part of the world they belong to, since their emotional linkage with the homeland makes the primary (and the point of departure) contents of their patriotic consciousness. However, it could not be reduced to the emotional component alone if its substance is not to be substantially impoverished. Patriotism must embody also a positive rational relation towards the homeland as a supreme moral value. In ethnically complex states that are organized on federal principles, such as ours, the homeland is by its definition both wider and narrower, so that patriotism is both layered and in substance integrated (integration of different).

Socialistic patriotism is the dialectic synthesis of traditional forms of patriotic consciousness with new social contents which come into being contradictory-wise in the intermediate epoch between the class and the classless society. The Yugoslav patriotism has in its determination all properties of general and socialistic patriotism but also certain specific features of its own. The first of these specific features is that it was not historically and judging by all facts cannot be ethnically monotypic one. Brotherhood and unity are by their meaning in their historical genesis synonyms for the Yugoslav socialistic patriotism. The second peculiar feature of the Yugoslav patriotism is the great disproportion in the overall social development of Yugoslavia nations and nationalities (national minorities, ethnical groups) which has been in most part a historical heritage while partly also resulting from bureaucratic voluntarism in the domain of economic development in the post-war period.

As is the case with all the other forms of consciousness, patriotism is to be built-up and cultivated, which should be a constant care and concern of the entire society. Care and cultivation of patriotism in the armed forces are even more pronounced because it makes one of the fundamental prerequisites for their normal functioning.

R É S U M É

LE PATRIOTISME SOCIALISTE YUGOSLAVE

Le patriotisme est défini le plus souvent comme étant l'amour de la patrie. Cette définition du patriotisme suggère comme étant sous-jacent un haut degré de rapport émotionnel que les gens établissent avec la partie du monde à laquelle ils appartiennent, car l'attachement émotionnel à la patrie constitue le contenu primaire (de base) de la conscience patriotique. Le patriotisme peut être réduit à la seule composante émotionnelle sans que pour autant soit essentiellement apauvri son contenu même. Le patriotisme doit comporter aussi un certain rapport rationnel positif à l'égard de la patrie en tant que valeur morale suprême. Dans les Etats complexes du point de vue technique, organisées en tant que fédérations, comme c'est le cas de notre pays, la patrie est de part sa structure plus large et moins large, ce qui fait que le patriotisme s'avère multicouche et unique dans sa naissance (unité dans la différence).

Le patriotisme socialiste présente la synthèse dialectique des formes traditionnelles de la conscience patriotique et des contenus sociaux nouveaux qui apparaissent à travers des contradictions propres à l'époque de transition depuis une société de classe vers une société sans classes. Le patriotisme yougoslave dans son essence même présente tous les caractères du patriotisme et du patriotisme socialiste; pourtant il présente aussi quelques particularités. Son premier caractère particulier réside dans le fait qu'il n'a pas été dans son histoire ethniquement monotype et que, à tout considérer, il ne peut pas l'être. Dans leur sens même et dans leur genèse historique, la fraternité et l'unité étaient le synonyme du patriotisme socialiste yougoslave. La seconde particularité du patriotisme yougoslave se lie dans une importante disproportion au niveau du développement social des nations et nationalités yougoslaves, pour la plus part héritée, et en partie due au volontarisme bureaucratique dans la sphère du développement économique du pays de l'après guerre.

Le patriotisme, comme toute autre conscience, doit être édifié et cultivé, et doit être en permanence à la charge de la société toute entière. Dans les forces armées le soin concernant l'édification du patriotisme est encore plus accentué, car le patriotisme est un important préalable à leur fonctionnement normale.

P Е З Ю М Е

ЈУГОСЛАВСКИЈ СОЦИАЛИСТИЧЕСКИЈ ПАТРИОТИЗМ

Наиболее часто патриотизм определяется как любовь к родине. Такое определение внушает, что под ним подразумевается высокая степень эмоционального отношения людей к той части мира, к которой они принадлежат, ибо эмоциональная связь с родиной является первичным (исходным) содержанием патриотического сознания. Однако, его нельзя редуцировать только к эмоциональной составляющей, чтобы при этом существенным образом не обеднить его содержание. Патриотизм должен содержать и определенное положительное рациональное отношение к родине, как в смысле моральной ценности. В государствах, сложных в этническом отношении, федеративно организованных, какой является наша страна, по своему устройству родина бывает более узкая и более широкая, и поэтому патриотизм является слоистым и в сущности единым (единство разнообразий).

Социјалистически патриотизм – диалектички синтез традиционних форм патриотическог сознания и нових общественних содержаний, противоречиво вознакающих в переходной эпохе от классового к бесклассовому обществу. Југославски патриотизм в своем определении обладает всеми характеристиками патриотизма и социалистическог патриотизма, ондако, он обладает и некоторыми своими особенностями. Первая особенность заключается в том, что он исторически не был, а судя по всему и не может быть этнически монотипным. По своему смыслу и историческому происхождению братство и единство являются синонимами для југословенско социалистическог патриотизма. Вторая особенност југославског патриотизма заключается в большой диспропорции в совокупном общественном развитии југославских наций и народностей, которая большей частью унаследована, а частично является последствием бирократическог волюнтаризма в сфере послевоенного економическог развития.

Патриотизм, како и любое сознание, необходимо строить, за ним надо ухаживать, о чем должно постоянно заботиться все общество. Забота об укреплении патриотизма в вооруженных силах должна быть в первом плане, ибо патриотизм является существенной предпосылкой их нормального функционирования.